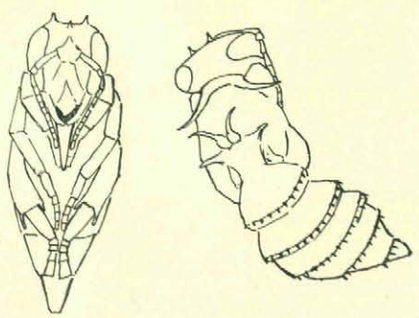
De Levende Natuur 8 (2):25-28 (1903)

waar ik in jaargang vijf en zes het een en ander van verteld heb.

Doch steeds lieten ze zwartjan weer glippen. Ze hadden den verkeerde voor! Ik ben nog in de gelegenheid geweest, na te gaan, wie ze met hun lief geleide wilden vereeren en dat was niemand meer of minder dan mijn oude vriend de Bultenaarwesp, die ook ergens in de kuil huisde. En nu geloof ik dat de Miltogrammen van Müller ook den verkeerde voor hadden, want in den kuil, waar de wakkere Lippstadter bloemenbioloog werkte, zal het, evenals daar op Texel, wel gewemeld hebben van allerlei graafwespen, graafbijen, goudwespen, koekoeksbijen, sluipwespen en sluipvliegen. Daarover een andermaal meer.

Eerst moet ik u nog vertellen hoe het verder met zoo'n nest gaat. Dat is niet zoo heel makkelijk te zien, want het gaat meer dan drie decimeter den grond in, zoodat op een vlak terrein het uitgraven zeer moeilijk valt.

Aan den loodrechten wand ging dat echter beter, want de gangen gaan daar na korten tijd verticaal en zijn dan gemakkelijk open te leggen. Hun verloop was over 't algemeen zeer grillig, maar het eerste gedeelte ging altijd omhoog, juist zooals bij een spechtennest tegen het inregenen. Verder leek het wel alsof ieder steentje, iedere meerdere dichtheid van den bodem een verandering in richting kon veroorzaken.

Poppen van Dasypoda × 4.

Maar na dertig tot vijftig centimeter kwam toch altijd het einde: een eenigszins verwijd gedeelte, met glad afgewerkte, vast aangedrukte wanden en daar lag dan de stuifmeelkogel, mooi rond, een centimeter in doorsnee en slechts met weinig honig, „aangemaakt." Tevergeefs zocht ik naar de drie pootjes, die Hermann Müller er door de bij voor het stevig liggen onder laat maken, en die volgens bijgaande teekening ook niet noodig zijn, daar de bal vanzelf al stevig genoeg ligt.

Ik heb stuifmeelballen met eieren en ballen met larven in glazen buisjes bewaard en bevonden, dat de stuifmeelvoorraad gemiddeld in 8 dagen wordt verorberd. De larve is dan volwassen en gaat dan zonder cocon te spinnen of zonder te verpoppen de winterrust in. Na het ontwaken verpopt zij zich in Juni en blijft dan een week of zes in dien toestand, om dan in Juli of Augustus als volwassen insect te voorschijn te komen.

Deze pop heeft evenals de meeste graafbijpoppen bijzondere inrichtingen om vrij en luchtig te kunnen liggen. Aan kop en rug en langs de achterlijfsringen zijn tal van uitsteeksels, waarop de pop steunen kan, zoodat hij slechts op weinig punten met den bodem in aanraking komt. Het lijkt wel, alsof de pop beter verzorgd moet worden dan de larve, want bij deze laatste is van voorzorgsmaatregelen tegen vocht of dufheid niets te bespeuren.

In de eerste weken van Juli kunt ge dit alles behoorlijk waarnemen. Ge vindt dan met een weinig geluk larven van het vorig jaar, poppen, pas uitgekomen volwassen insecten, die zich nog moeten uitgraven, benevens reeds werkende bijen die hun eerste eieren al gelegd hebben op den nieuwen stuifmeelvoorraad.

Jac. P. Thijsse.

ORNITHOLOGISCHE REIS-HERINNERINGEN.

Het was al lang het plan, maar telkens om een of andere reden uitgesteld. Dit jaar was er nu eens geen beletsel en kon het er eindelijk van komen, het zoo vurig verlangd bezoek aan de kleine rots midden in zee, het eilandje Helgoland. En het is er van gekomen en geheel naar wensch afgeloopen. Misschien interesseert het enkele lezers, iets van mijn reis te vernemen.

Tot mijn leedwezen was ik gedwongen op een ornithologisch zeer ongunstig tijdstip mijn bezoek aan het eiland te brengen; ik moest namelijk wachten op het begin der vacantie, die tegen het einde van Juli aanving, zoodat ik eerst op 2 Augustus Helgoland bereikte, 't geen of wel te laat of wel veel te vroeg is, zooals hieronder nader zal blijken. We vertrokken den 24en Juli over Amersfoort en Zwolle naar Groningen, een aardige reis, die ik vroeger al eens gedaan had in Mei, in welke maand het ornithologische, dat men van uit den trein kan zien, natuurlijk belangrijker is dan zoo midden in den zomer. Toch viel er nog wel iets op te merken.

Er hingen zware wolken en 't regende nu en dan, maar dat hinderde niet in de waarneming van veel aardige dingen, zooals bij Harderwijk een kijkje op de Zuiderzee, bij Hulshorst mooie dennenbosschen en woeste zandheuvels, heidevelden rood van bloeiende erica. Een mooi gezicht leverde het op een hoogte gelegen kamp van Oldebroek dat even door een helder zonnetje werd beschenen.

Op de hei waren hier en daar wulpen te zien en spreeuwen, maar na Zwolle, waar het terrein lager

De Levende Natuur 8 (2):25-28 (1903)

wordt, traden deze vogels in menigte op evenals de kieviten, die om dien tijd alweer in zwermen vereenigd vliegen. Enkele grutto's, een paar kapmeeuwen boven een veenplas zwevend, een vluchtje van vijf talingen, tamelijk veel reigers en een enkele ooievaar lieten zich in deze weidestreken zien. Natuurlijk waren alomtegenwoordig de graspiepers, die men van uit het spoorwegrijtuig gemakkelijk herkennen kan. Ook een mannelijke rietgors liet zich door zijn zwarten kop en witten halskraag zonder moeite bepalen. Gehooid werd er druk, 't meest door vrouwen en meisjes, die bijna allen helroode rokken droegen, alleraardigst tegen het groene maaiveld afstekend. Een dier roodrokjes danste vroolijk bovenop een volgeladen hooiwagen.

Aan het station te Zwolle, waar de trein eenigen tijd stilstaat, vermaakten we ons met de allergemoedelijkste wijze waarop een gevangene door een rijksveldwachter uitgeleverd werd aan twee hem opwachtende maréchausseés. Er werd eerst een beetje gepraat met de handen in de zakken, bij welke conversatie de delinquent zijn opinie ook scheen te mogen mededeelen, en ten slotte nam deze met een handdruk afscheid van zijn veldwachter met vriendelijken dank voor het verstrekt geleide, om met gelatenheid en berusting zijn twee nieuwe bewakers naar Leeuwarden te volgen. 't Was echt hollandsch gemoedelijk!

Te Groningen bezoeke men het oudheidkundig museum en vergete daar vooral niet, de kelders te bezichtigen. Daarin vindt men eene hoogst belangrijke verzameling voorwerpen uit lang vervlogen eeuwen, van steen en van brons, beitels, hamers, pikhouweelen enz., enz. en verbaast zich, hoe de menschen in die dagen met hunne hoogst gebrekkige hulpmiddelen dergelijke voorwerpen zoo net en glad hebben kunnen bewerken. En dat reeds in dat grijs verleden de dames van opschik hielden, bewijzen verschillende sieraden die in zeer goeden toestand zijn bewaard gebleven, kammen en haarnaalden van dierenbeenderen vervaardigd, bronzen armbanden, halssnoeren enz. Een zeer interessante collectie.

Het volgende nummer op 't program was Norderney, een van de grootste duitsche zeebadplaatsen, welke men na een vervelende spoorreis over Nieuweschans en Emden, ten slotte op een gemakkelijke stoomboot bereikt. Buitengewoon veel klauwieren, zwaluwen en vooral geelgorzen zaten op de telegraafdraden en overal waren veel reigers en kwikstaarten te zien. Een paar grauwe kuikendieven *(Circus pygargus* (L.) deden zittend op hooihoopen in het grasland hun duitschen naam „Wiesenweihe" alle eer aan. Gedurende het korte zeereisje van Norddeich naar Norderney werden zilver- en kapmeeuwen en sterntjes waargenomen.

Jammer dat het weder gedurende ons verblijf van zes dagen op het fraaie eiland zoo uiterst slecht was. Storm en regen beletten soms het uitgaan geheel en we hebben meer van concerten en van het uitstekende theater dan van de natuur genoten. Een enkele maal gelukte het van een droog uurtje gebruik te maken voor een korte wandeling in de boschjes; aan het strand woei men weg.

Ornithologisch heb ik daarom ook niet veel kunnen waarnemen; behalve de gewone meeuwsoorten noteerde ik een paar vluchten zwarte zeeëenden, een enkele kuifleeuwerik aan 't strand, huis- en boerenzwaluwen, grauwe vliegenvangers, een vink, een kneu, eenige spreeuwen, musschen die in den helm tusschen de bloeiende stengels van zeeraket rondhuppelden, terwijl ik eenmaal een tuinfluiter en eenmaal een winterkoning hoorde zingen.

Onder de ontelbare, meest zeer mooie winkels, vond ik een „Geschäft" waar men opgezette vogels verkocht. Uitgestald waren niets dan eenige gewone, buitengemeen slecht gepraepareerde zee- en strandvogels; het eenige merkwaardige exemplaar was een *Uria grylle* Cuv. een soort koet, die bij ons te lande tot dusverre niet is waargenomen.

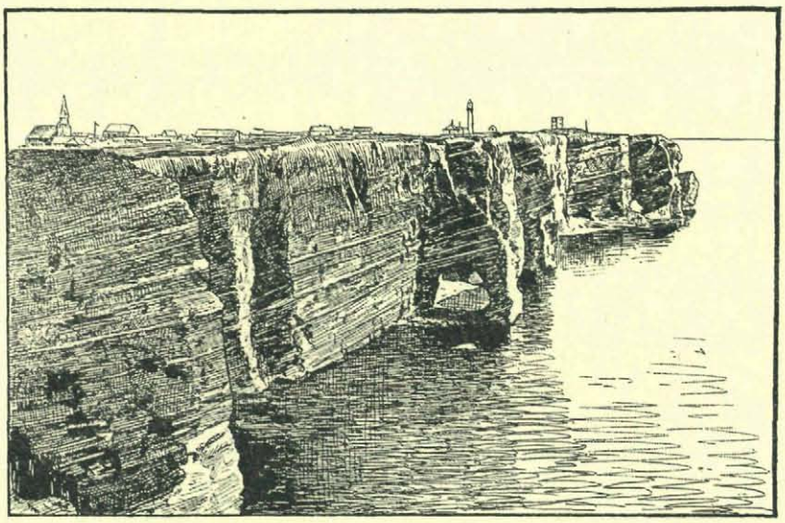
Ons voornemen, om van Norderney direct naar Helgoland te varen op een der fraaie stoomers van de Norddeutsche Lloyd, die dagelijks dienst doen tusschen deze twee eilanden en Bremerhaven, kon wegens het stormachtige weder niet tot uitvoering komen. We zijn daarom eerst per spoor over Oldenburg en Bremen naar Hamburg gegaan. Gedurende het eerste deel dezer reis rijdt de trein zoo langzaam, dat het niet veel beter is dan een stoomtram; later voorbij Emden gaat het sneller en van Bremen af rijdt men in vliegende vaart per D-trein in twee uren naar Hamburg. Nu heeft dat langzame gesukkel toch ook zijn voordeel, althans voor den ornitholoog, wien in een D-trein door de groote snelheid meest alles ontgaat. Zoo'n gemoedelijke boemeltrein maakt het mogelijk, in 't voorbijgaan alle vogels te herkennen en ze zelfs te hooren zingen, wanneer ze, zooals de tallooze geelgorzen die we passeerden, op de telegraafdraden luid zitten te galmen. 't Is alsof ze je uitlachen over dat sukkelgangetje. Spreeuwen, kieviten, ooievaars en vooral een menigte reigers verlevendigden buitendien het landschap.

De mooiste stand in Hamburg is het Alsterkwartier; ik had daarom een hôtel uitgekozen aan de Jungfernstieg, vanwaar uit men de Alster, althans het binnenbekken, zeer fraai kan overzien. Een brug scheidt dit bekken van de buiten-Alster, en tallooze zeil- en roeibooten, veerschuiten en snelvarende bateaux-mouches verlevendigen de uitgestrekte watervlakte, die buitendien bewoond wordt door een paar honderd zwanen (*Cygnus olor* [Gmel]), die aan de oevers op kleine eilandjes broeden en

De Levende Natuur 8 (2):25-28 (1903)

tijdens mijn bezoek talrijke jongen hadden, alle grijs. De zwanen zijn echte stadsdieren; ze zien er vies uit, een laagje roet en ander stadsvuil bedekt hun anders zoo rein gevederte. De musschen in de stad zijn ook altijd veel zwarter en goorder dan hun confraters buiten.

Wil men „doode natuur" zien, men brenge een bezoek aan het Natuurhistorisch Museum te Hamburg. De collectiën in dat reuzengebouw spreken den bezoeker evenwel niet van iets doods, maar toonen hem op de aanschouwelijkste wijze hoe het er uitziet in de levende natuur. Een verzameling die maanden tijd zou eischen om behoorlijk in oogenschouw genomen te worden, een verzameling, die onweerstaanbare lust tot studie geeft en waarvoor we helaas slechts één ochtend beschikbaar hadden. Daarbij zijn alle aanwezige objecten: zoogdieren, vogels, skeletten, vlinders, kevers, enz, enz., uitstekend gepraepareerd en goed zichtbaar, 'tgeen een hoofdvereischte is. De interessantste biologiën van insecten, o.a. van de zijderups, doorsneden van boomen beschadigd door kerfdieren, nesten van termieten, wespen en bijen, een prachtige eierverzameling, gallen, vischen, schaaldieren, enz., enz., veel te veel om op te noemen; alles is daar vereenigd en in de grootste orde en zindelijkheid ten toon gesteld. Men duizelt inderdaad van zulk een ontelbare menigte voorwerpen. Ook slechts een kort overzicht van het geziene te geven is volslagen onmogelijk; laat ik daarom mij bepalen tot twee dingen die voor den ornitholoog en vooral voor den oöloog van belang zijn, namelijk een ei van *Aepyornis maximus* en een prachtige nabootsing in was van het ei van *Alca impennis*.

Helgoland.
Naar eene teekening van GÄTKE

Op de bovenste verdieping vindt men de kolossale ethnographische collectiën en ook hier treffen ons weder, evenals te Groningen, de eenvoudige en toch zoo hoogst kunstige gewrochten van den voorhistorischen mensch, den tijdgenoot van reuzenhert en holenbeer, en men kan niet nalaten zich even een partijtje eeuwen terug te wenschen, om een kijkje te nemen in de wereld zooals zij er toenmaals uitzag. Helaas het helsch getoeter van fietsen en automobielen buiten op straat stoort ons in onze palaeontologische bespiegelingen en roept ons tot de moderne roezemoeswereld terug, en we begeven ons naar een eethuis, waar men ons een bedenkelijk stukje schapenvleesch voorzet. Hadden we maar een versch Aepyorniseitje!

't Was de morgen van 2 Augustus en de tocht naar het lang begeerde Helgoland zou dezen dag aanvangen. Om halfacht 's morgens waren we aan den steiger van St.-Pauli, alwaar een gruwelijke drukte heerschte door het groote aantal toeristen, die zich, evenals wij, aan boord wilden begeven, naar Cuxhaven, Helgoland of Norderney.

Na eenig tobben om plaatskaarten te bekomen en onze koffers te laten wegen, kwamen we eindelijk aan boord en konden gelukkig nog een ledige bank vinden op het stampvolle dek. Precies om 8 uur werden de kabels losgeworpen en begon de tocht. De schilderachtige oevers van de Elbe, vooral aan de rechterzijde, waar prachtig begroeide heuvels oprijzen, bevielen ons uitnemend, maar meer nog trok de rijk vertegenwoordigde ornis mijn vogelliefhebbersoog. De eerste ontmoeting was met een ooievaar die op een ducdalf zat en al even vies en groezelig bleek als de overige Hamburgsche vogels, maar zoodra we de stad met haar kolossale havenwerken achter ons hadden, werden de vogels zindelijker en witter.

De Elbe, op sommige plaatsen haast onafzienbaar breed, is hier en daar zeer ondiep en vele zandplaten liggen, althans tijdelijk, geheel droog. Deze zijn de verzamelplaatsen van inderdaad tallooze vogels (een der grootste platen heet het »Vogelsand") vooral kapmeeuwen. Het aantal van deze meeuwen die we op onzen tocht van 4½ uur tot Cuxhaven voorbij gestoomd zijn, op te geven is onmogelijk, maar het waren stellig tienduizenden. Ze bedekten de zandplaten hier en daar zóó dicht, dat deze niet meer geel, maar wit schenen; de zilvermeeuwen waren minder in aantal, maar vermeerderden naarmate we de monding van den reuzenstroom naderden. En buitendien zagen we telkens eenden in groote troepen over het oeverriet vliegen, terwijl zwarte

De Levende Natuur 8 (2):25-28 (1903)

sterns, vischdiefjes en kraaien in menigte aanwezig waren en nu en dan dodaarsjes onderdoken en weer bovenkwamen. Nog nergens heb ik zooveel ooievaars waargenomen als langs dit gedeelte van de Elbe; 't spijt me dat ik ze niet geteld heb, maar er was zóóveel te zien, dat er van tellen niet kwam.

Na Cuxhaven stoomt men in open zee, een vaart van ongeveer drie uren, die voor menschen die niet aan zeeziekte lijden, bepaald genotvol is. En eindelijk doemt uit zee een eilandje op, een roode rots, die al grooter en grooter wordt, hooger en hooger schijnt en waarop men ten laatste de huizen telkens duidelijker kan onderscheiden. Landen kan onzen groote stoomboot niet; op eenigen afstand van het eiland draaien we bij en laten het anker vallen, en dadelijk komen booten met stevige Helgolanders bemand, aanroeien om ons en de bagage af te halen en naar den steiger vlak tegenover het Conversationshaus te brengen. Na enkele minuten zijn wij er en betreedt onze voet eindelijk het land waarover we zooveel hoogst belangrijke zaken hebben vernomen en waarnaar we reeds jaren hebben verlangd. Even verfrisschen we ons in het hôtel, dat uitsluitend door vrouwen wordt bediend en welks naam „Victoria" nog aan vroeger tijd, toen Helgoland engelsch was, herinnert. En dan ondernemen we dadelijk een wandeling.

Het lage gedeelte van het eiland, het zoogenaamde „Unterland", met zijn eigenaardige smalle straatjes, is spoedig doorloopen, en dan bestijgen we de gemakkelijke trap die ons 188 treden hoog naar het „Oberland" voert. Hier staat de rest van het dorp en hier zijn sedert de Duitsche regeering het eiland verwierf, machtige verdedigingswerken aangelegd. Deze hinderen echter minder dan men zou meenen, omdat zij meest onderaardsch zijn. Alleen mag men nu natuurlijk niet meer zoo vrij als vroeger overal loopen, men mag ook geen schetsen of photographiën van de batterijen maken, maar overigens kan men kiekjes nemen zooveel en waar men wil.

Van af het Oberland is, vooral aan de Noordpunt, het uitzicht prachtig; zee, niets dan zee, terwijl in het zuidoosten het badstrand op een klein, smal zandeilandje zichtbaar is. Dit eilandje, de „Düne", was in oude tijden door kalkriffen met Helgoland verbonden, maar ten gevolge van onoordeelkundige exploitatie van de gips werd de muur allengs zwakker, totdat hij eindelijk geen weerstand meer kon bieden aan de kracht der golven en door een geweldigen vloed in 1720 voor goed werd verzwolgen. Sedert hebben nog heel wat stormvloeden, laatstelijk in 1895, het afgescheiden zandeilandje geteisterd totdat het ten slotte met geheelen ondergang werd bedreigd. Toen is echter door den tegenwoordigen Keizer van Duitschland ingegrepen en zijn ter afwending van het gevaar, hechte beschermende werken aangelegd.

Het Oberland bestaat uit grasland waar eenige schapen weiden en verder uit akkers, met aardappelen en armzalige haver bebouwd. Verder treft men er nog de overblijfselen aan van den ouden vuurtoren die in 1673 werd gebouwd en waarvan thans slechts het vierkant onderstuk aanwezig is, dat als semaphoorstation dient. Een tweede, in 1810 gebouwde, ronde lichttoren heeft thans ook uitgediend, en is in den jongsten tijd vervangen door een machtig gebouw, waarop een kolossaal draailicht 's nachts drie mijlen ver in zee zichtbare stralenbundels werpt.

't Is overigens hoogst interessant, die loodrecht uit zee opstaande rots, die men Helgoland noemt, wat nader te beschouwen. 't Is een zeer oud brokje wereld, want volgens de geologen dagteekent het uit de oudste triasformatie. De van bontzandsteen gevormde rotsen vertoonen hoofdzakelijk lagen rood gesteente en daartusschen smalle witgele zandsteenlagen, die onder een hoek van 10 à 15° van N.W. naar Z.O. inclineeren. Men ontwaart een alleraardigst effect van kleuren wanneer bij helder weder dit rood en lichtgeel scherp afsteken tegen de blauwe zee en het groen aan de oppervlakte. Met recht zegt de Helgolander in zijn friesch dialect:

Grön is det Lunn (Land)
Road is de Kant
Wit is de Sunn (Zand)
Deet is det Woapen
Van 't hillige Lunn.

Wie onzer, die wel eens postzegels heeft verzameld, herinnert zich niet de mooie rood-groen-witte zegels van Helgoland uit vroeger dagen? Helaas, ze werden akelig vervalscht!

De westzijde, die 't meest van stormen en zware zeeën te lijden heeft, is vol inhammen en diepe insnijdingen, terwijl enkele rotsen, die vroeger met 't eiland samenhingen, ja er deel van uitmaakten, thans als breede pilaren geheel afgescheiden alleen staan, om wie weet wanneer in te storten en in zee te verdwijnen. Want dat het eiland, al gaat het proces langzaam, gestadig afneemt, is zeker. Vroeger was het veel grooter, zooals bewezen wordt door den ring van rooden steen die er omheen ligt. Die steen, van dezelfde formatie als het thans nog overeind staande deel der rots, is de basis geweest van die gedeelten welke in den loop der eeuwen weggeslagen zijn. Deze basis is blijven liggen en vormt een plateau om het eiland waarop men bij zeer laag water gerust, zij 't eenigzins ongemakkelijk, loopen kan. Verder om het eiland is de bodem cretaceïsch. *(Slot volgt).*

Mr. R. Bn Snouckaert van Schauburg.